

**David Lehmann and Batia Siebzeher. Remaking Israeli Judaism:
The Challenge of Shas.** London: Hurst. 2006. 295 pages

נסים ליאון*

תנועת ש"ס הוכיחה עצמה בשנים האחרונות כתופעה פוליטית יציבה ובעלת נוכחות ועומק בחברה הישראלית; קיומה הפוליטי היה לחלק בלתי נפרד מתולדות המערכת הפוליטית הישראלית. החתימה התרבותית של ש"ס הייתה אף היא לחלק בלתי נפרד מדיוקנה של החברה הישראלית – דימויי לשונם של מנהיגי ש"ס ופעיליה הפכו לחלק מהפולקלור הישראלי שהרפלקסיה כלפיו ניבטת אלינו מפעם לפעם מבעד לתיאורי פרוזה או תוכניות סאטירה.

מתופעה שנדונה בשוליים בשנות השמונים ותחילת שנות התשעים הפכה ש"ס במשך שנות התבססותה כר למחקר פורה וחשוב המקדם את ההבנה ביחסי עדתיות, דת ופוליטיקה בישראל. אחת התפניות החשובות במחקר זה היא המעבר מדיון בתפקודיה הפוליטיים של ש"ס לשאלת מקומה בעיצוב החיים הדתיים והיהדות המזרחית בישראל ומחוצה לה. מהלך זה מורה על הפנמת העובדה כי מדובר בתופעה ששורשיה עמוקים ונוכחותה משמעותית. תופעת ש"ס הנה מורכבת וחדתית משהו לאו דווקא משום העומס האוריינטליסטי המצוי במחקר המזרחים בישראל, אלא משום העובדה כי ש"ס, כתיאורם של דיויד להמן ובתיה זיבצנר, כמו גם מתוך העולה מקבוצת המחקרים על ש"ס בעריכת יואב פלד, היא תופעה המאוגדת את מסורת המחקר ביהדות המזרחית, בחברה החרדית ובפוליטיקה הישראלית. על היבט מאתגר אחד אנו למדים נוכח השימוש החוזר ונשנה במונח ש"ס כמסמן סוציולוגי של המגמה החרדית ביהדות המזרחית. מגמה זו זהותה אינה ברורה, שכן במונחיה של הסוציולוגיה הישראלית היא היברידיית ומצויה "בין לבין": בין "החרדיות" המזוהה לרוב במלבושה המזרח-אירופי, לבין "הדתיות המזרחית" שמיוחס לה נוסח של דתיות הלכתית נינוחה, פשרנית ומורשתית, כלומר פולקלוריסטית משהו.

באחרונה זכה ארון הספרים הסוציולוגי בשני חיבורים חשובים שנקודת המוצא שלהם אינה רק סיפורה של תנועת ש"ס אלא השאלה כיצד חיבורי הזהות הניגודיים לכאורה בין חרדיות לבין דתיות מזרחית, בין דתיות מסורתית לבין דתיות אדוקה, הפכו כה רלוונטיים לעולמם הדתי, החברתי והפוליטי של יהודים מזרחים בישראל של שני העשורים האחרונים. האחד הוא חיבורה תמר אלאור¹ מקומות שמורים, ספר הפורץ בפנינו דרך להבנה אינטימית ומדויקת על מקומן המורכב של נשים בתנועת התשובה החרדית ביהדות המזרחית. מתוך קריאתה של אלאור בתופעה נחשפים הקוראים גם לאופני הנטיעה של תנועה זו בחיי היום-יום של המזרחים בישראל. הספר השני, ובו אני מבקש להרחיב מעט את הדיון, הוא חיבורם של דיויד להמן ובתיה זיבצנר *Remaking Israeli Judaism: The Challenge of Shas*.

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

1 ראו סקירתו של יהודה גודמן על ספרה של תמר אלאור מקומות שמורים - מגדר ואתניות במחוזות הדת והתשובה (הערת מערכת).

ספרם של להמן וזיבצנר אמנם משתמש במונח ש"ס ככותר המסמן את הקבוצות החברתיות שבהן נקשר מחקרם, אולם דומני כי בין דפי הספר מורגש חוסר הנחת של הכותבים אל מול סימון זה. הדבר מורגש בעיקר בתזה שהכותבים מבקשים להציג בפנינו, המפלסת לנו נתיבים אפשריים בניסיון הסיזיפי לחלץ את הדיון הטעון בתופעה המכונה ש"ס, מהתמקדות בפוליטיקה של ש"ס להתמקדות בהיבטיה החברתיים והתרבותיים, בעיקר סביב תופעת תנועת התשובה. הספר מוביל את הקורא מדיון ב"פוליטי" הלכוד כמסומן ב"מערכת הפוליטית", לדיון ב"דתי", במובן הרחב של מונח זה. כשלהמן וזיבצנר מחפשים את "הכריזמה" הדתית של ש"ס הם אינם מוצאים אותה בהכרח בדמותו של הרב עובדיה יוסף או בעסקניה ובפעילותה האלקטורלית של המפלגה, אלא בתנועת התשובה. תנועת התשובה החרדית-מזרחית מוצגת בספר כמנוע החברתי, הדתי ובהמשך גם הפוליטי של ש"ס. הכריזמה הדתית של תנועת התשובה מתורגמת לתהליכי מוביליות והעצמה חברתית ופוליטית בקרב הציבור שהיא פועלת בו.

ייחודו של ספר זה מצוי אפוא במעבר מהדיון בפוליטי לדיון בדתי כמו גם בצד המשווה שמציעים הכותבים בין ש"ס ובין תנועות דתיות הדומות לה ברחבי הגלובוס. תנועת ש"ס אמנם צומחת מתוך תנאי המציאות הישראלית ומגיבה למיקומים האתנו-מעמדיים שבהם מצאו עצמם רבים מקרב עולי שנות החמישים של יוצאי ארצות האיסלם, אולם היא גם משולבת בתופעה דתית גלובלית של תנועות התחדשות דתיות כריזמטיות, כדוגמת התנועות הפנטקוסטליות בדרום אמריקה, המגיבות לתהליכי פריפריאליזציה של הזהות והתרבות הדתית והאתנית שבשמה הן פועלות. פעילות ההתחדשות הדתית והאתנית של תנועות אלה הופכת מקור להעצמה חברתית ולהשפעה פוליטית. תנועות אלה גם משמשות מקור למודרניזציה ולפוליטיזציה של המסורת הדתית ואף מנוף למוביליות חברתית בקרב קבוצות אתנו-מעמדיות פריפריאליות. היות שהמחברים רואים בתנועת ש"ס תנועה דתית כריזמטית המבקשת לשמש כתובת שמישה ונגישה לציבורי פריפריה בחברה הישראלית; היות שהם מזהים בש"ס מגמה החותרת לחידוש החיים הדתיים ביהדות המזרחית, הרי הם רואים בש"ס חלק מאותה מגמה גלובלית של תנועות דתיות כריזמטיות, ועל כן מקור למחקר השוואתי המחלץ לרגע את ש"ס מהסוציולוגיה המקומית שמתוכה וביחס אליה היא נבחנת בדרך כלל.

אולם דומני כי מחקרם של להמן וזיבצנר חושף גם קושי תיאורטי הנקשר במלכודת הסיפור הישראלי של ש"ס. אמנם הניסיון לחלץ את ש"ס מן המקרה הישראלי ולהציבה בהקשר אוניברסלי הוא מעניין ומסייע לקידום ההבנה של ש"ס ושל תנועת התשובה החרדית ביהדות המזרחית, אולם הוא גם מחטיא אפשרויות אחרות הנרמזות בכותרת הספר. כך למשל אם אנו מבקשים להרחיב את היריעה ולראות בש"ס תנועה בעלת עומק סוציולוגי, מדוע לא נלך צעד נוסף ונחפש אחר העומק ההיסטוריו-יהודי שלה? כאן אנו עלולים להיעצר בסיפור מקורותיה האורתודוקסיים של ש"ס, בהקמתה של ישיבת פורת יוסף או בסיפור ההמרה הליטאית של ילדים ונערים יוצאי מרוקו. אך מדוע להיעצר כאן? מדוע להתייחס לתופעה רק מן ההיבט המודרני שלה? מדוע לא נבקש להבין את ההתפתחות של ש"ס ושל תנועת התשובה ביהדות המזרחית דרך היגיון של "משך ארוך"? כך אולי נלך בעקבות התזה של ברנרד לואיס (Lewis) על מעמדם של היהודים בארצות האיסלם, ונראה בהופעתה המטלטלת של ש"ס – כמו גם בכריזמה שמביאה עמה תנועת התשובה והאקטיביזציה של

דמויות רבניות כעובדיה יוסף – את השלמת המהלך ההיסטורי ארוך הטווח, המשחרר את האליטה הרבנית המאורגנת והפורמלית ביהדות המזרחית מהקפאת היסוד הכריזמטי, המעורר, האקטיביסטי והאישי שכפתה עליה תגובה אורתודוקסית מוקדמת. מהלך אנליטי מעין זה עשוי להיראות תמוה מעט, אולם הוא מציב בפנינו יתרונות מספר: ראשית, הוא מסביר את סיפורה של ש"ס כמהלך פוסט-אורתודוקסי ביהדות המזרחית, כמהלך של יציאה דווקא מתגובה אורתודוקסית, ומשום כך יכול להבהיר בפנינו את ההיברידיזציה המיוחסת לה, את אותו "בין לבין" המצוי בה. שנית, הוא מציב את ש"ס ואת תנועת התשובה כחלק מרצף ארוך של תנועות תשובה כריזמטיות, חוצות מערב ומזרח, שפעלו בתחומי היהדות המסורתית טרם המודרניזציה, ואשר אחת האחרונות בהן, ואולי הכריזמטית ביותר, הופיעה עם התנועה השבתאית. הדברים הם כמובן הצעה תיאורטית בלבד ועיקרם הניסיון לחלץ את הקריאה בש"ס לא רק מהמקומי או מהרגעי אלא גם מהעכשווי.